

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК [94 (477. 61) : 314. 15. 045] «1944/1945»

Д. В. Байкєніч

УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ З ПОЛЬЩІ НА ТЕРИТОРІЇ ВОРОШИЛОВГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 1944–1945 РР.: ПЛАНУВАННЯ, КІЛЬКІСТЬ І ГЕОГРАФІЯ РОЗСЕЛЕННЯ

Населення Луганської області складається більш ніж зі 120 національностей та етнічних груп. Всі вони більшою чи меншою мірою вплинули на історичний, культурний і національний розвиток Східної України. Найбільшою частиною цього суспільства є українські етнічні групи. Одними з них є українці із західних етнічних земель, для яких Луганщина не являється етногеографічним ареалом.

Тема заселення українськими переселенцями з Польщі всієї України, й Ворошиловградської (нині Луганської) області зокрема, до певного часу була небажаною для тоталітарного режиму СРСР. Нажаль, сьогодні мало хто знає про історичні події, пов'язані з післявоєнним заселенням Ворошиловградської області українськими переселенцями з Польщі. На даний момент в Україні ця тема в більшій мірі використовується як політична, і тому багатогранні аспекти цієї історії просто замовчуються.

За умов засекреченості в архівних установах основного матеріалу та недоступності закордонних мемуарних джерел, до кінця 90-х рр. ХХ ст. був можливий лише оглядовий характер досліджень, в яких домінував перелік різних кількісних показників і загальні відомості. За роки незалежності питанням переселення українців з Польщі до УРСР займалось чимало вітчизняних науковців. Матеріали центральних і обласних українських архівів стали основою для написання монографії О. Буцько, присвяченої міграційним процесам між Польщею й Україною 1940-х рр. Автор розглянув умови і шляхи реалізації українсько-польської угоди, проведення переселення та його результатів [1]. В. Сергійчук у своїй праці "Трагедія українців Польщі" приділив увагу всім чотирьом переселенням українців із Польщі до УРСР [2].

Питанню регіонального дослідження теми присвячені праці М. Алфьорова, А. Макарової та В. Рудзевич [3; 4; 5]. М. Алфьоров у своїй праці основний акцент робить на демографічному чиннику переселенських акцій та роль переселенців у народному господарстві регіону. А. Макарова та В. Рудзевич першими дослідили архівні фонди Луганського обласного архіву та виявили основоположні документи, на підставі яких відновили картину процесу заселення, господарсько-

побутового облаштування, розселення та адаптації українських переселенців. У всіх цих виданнях матеріал про переселення на терени Ворошиловградщини має виключно ілюстративний характер, що обумовлює необхідність комплексного дослідження теми та її актуальність.

Джерельну базу дослідження становлять постанови загальнодержавної та регіональної влади, переписка Обкому і Облвиконкому з вищими та нижчими партійними та радянськими органами з приводу облаштування переселенців, що містяться в Державному архіві Луганської області. Решта документів зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади України та Центральному державному архіві громадських об'єднань України.

Стаття має на меті дослідити процес планування, розробки та здійснення заселення українським населенням з Польщі Ворошиловградської області в 1944–1945 рр.

Велика Вітчизняна війна по своєму закінченню принесла українському народу значні зміни, як територіальні, так і демографічні. Встановлення кордону СРСР з Польською республікою передбачало певні втрати українських етнічних земель. Останнє, у свою чергу, призвело до підписання 9 вересня 1944 р. Угоди між Комітетом національного визволення Польщі і урядом УРСР про взаємну евакуацію українського населення з території Польщі до УРСР і польського населення з території України до Польщі [6].

Більшість поляків, які проживали на території України, були мешканцями західноукраїнських територій. Останні були приєднані до УРСР ще в 1939 р. та закріплені за УРСР угодою про радянсько-польський кордон від 16 серпня 1945 р. Саме цей чинник у вересні – листопаді 1944 р. зумовив обмеження географії дії Угоди Волинською, Дрогобицькою (нині в складі Львівської обл.), Львівською, Рівненською, Станіславською (нині Івано-Франківська обл.) і Тернопільською областями.

Відповідно до Угоди українське населення мало переїхати на територію УРСР на добровільних засадах і отримати у місцях вселення житло, компенсацію за здане в Польщі майно тощо. Запланований обмін населенням передбачав вирішення житлової проблеми шляхом аналогічного обміну житлом – залишене поляками в Західній Україні автоматично переходило переселеним українцям [6, арк.2–3]. Однак розповсюджена націоналістично налаштованими польськими колами інформація про повернення західноукраїнських земель до складу Польщі пригальмувала процес добровільного виїзду поляків з України, таким чином створивши незаплановане житлове питання, а відтак і питання місць розселення. Це призвело також до того, що на початку переселення більшість населення висловлювала бажання поселитись у Східній Україні.

Люди їхали саме в Східну Україну, оскільки домінуючим фактором у питанні вирішення нового місця поселення було прагнення якнайдалі втекти від польського терору. Багаторічна війна настільки далася взнаки, що перспектива тисячокілометрових переїздів не лише не лякала українців, а й була бажаною, оскільки давала гарантію спокійного проживання в мононаціональному середовищі. Оскільки на Правобережній Україні кількість поляків була значною, то Лівобережжя виглядало більш привабливим.

Ще однією причиною поселення саме на Східній Україні була належність жителів Холмщини, значної частини Підляшшя та Західної Лемківщини до православної конфесії. Церкви цього обряду відвідувало до 40% з тих 700 тисяч українців, що опинились у межах нової Польської держави. Серед радянських агітаторів, які працювали на Закарпатті, більшість була вихідцями зі Східної України, що знали українську мову та "вміли хреститись" [7, с.105]. Це й зумовило велику кількість охочих осісти в південних і східних областях УРСР.

Не маючи чітких даних про кількість українського населення за лінією Керзона (кордон між Польщею та Радянською Росією по запропонованій в 1919 р. англійським міністром закордонних справ Дж. Керзоном лінії. – Д. Б.), уряд УРСР володів інформацією лише про 87700 сімей загальною кількістю понад 350 тисяч осіб. З них, за першим планом розселення українців в УРСР на 1 листопада 1944 р. у Ворошиловградську область мало бути направлено з Перемишльського повіту 2000 сімей загальною кількістю 8000 душ [8, с.336–337]. Це могло бути пов'язане з тим, що восени 1941 р. з Луганської області в примусовому порядку було виселено 2590 радянських німців [9, с.37], в колоніях яких і розміщували новоприбулих українців, а це близько 400 душ (інші, за планом, мали заселити колгоспи області) [10, арк.159].

Угода про обмін населенням доповнювалася Інструкціями, що передбачали початок самого переселення з 1 листопада 1944 р. Зважаючи на проблеми з відселенням польського населення та зменшенням добровільних заяв на виїзд від українців починаючи з грудня того ж року, календарні строки реалізації Угоди були під загрозою зриву. Вирішенням проблеми було офіційне долучення південних, східних і центральних областей УРСР разом із західноукраїнськими до географії розселення переселенців, що й відбилося в постанові РНК УРСР та ЦК КП(б)У "Про підготовку до прибуття, розміщення і облаштування українського населення евакуйованого з території Польщі" №15/16 від 15 грудня 1944 р. У ній, зокрема, було затверджено план повітів виселення українців, станції завантаження та розвантаження переселенців і розселення їх у районах областей України.

Слід зазначити, що лише постановою РНК УРСР №1678 від 15 грудня 1944 р. Ворошиловградська область приєдналась до процесу розселення українського населення з Польщі. Пунктом 7 зазначеної постанови виконкомом Облрад був наданий дозвіл на організацію в

апараті Облрад сектора по розселенню українського населення евакуйованого з Польщі в складі 4 працівників [11, арк.253–254].

Новий план розселення українського населення змінив кількісні показники, враховуючи нову ситуацію на евакуаційних комісіях у Польщі. Польськими повітами, з яких мало бути переселене українське населення до Ворошиловградської області були: Владавський (700 сімей), Жешувський (500), Лісковський (1200), Любартувський (100), Любачувський (1400), Перемишльський (1400), Сянокський (400), Томашувський (900), Холмський (700) і Ярославський (1429) [12, арк.2].

Передумовою появи плану заселення Ворошиловградщини українськими переселенцями з Польщі безсумнівно слугувала демографічна проблема області в повоєнний час. Після звільнення області від німецьких окупантів постало завдання відбудови її промислового потенціалу. Проте зменшення чисельності населення за роки війни, на 1 вересня 1943 р. – 718341 особа, або 39,9% довоєнної чисельності, ускладнювало ситуацію [3, с.2]. Тому відбудовувати комбінати металургійної та хімічної промисловості, відновлювати залиті водою й підірвані шахти, піднімати сільське господарство просто не було кому. Крім військових втрат, Ворошиловградщина ще в 1941 р. була позбавлена місцевого німецького населення, і всі німецькі сільськогосподарські колонії стояли пустими. Відновити довоєнну чисельність населення можна було тільки шляхом зовнішніх керованих міграцій населення, здійснюваних військово-адміністративними методами.

Якщо раніше до Ворошиловградщини було заплановано скерувати 2 тис. сімей, або 8 тис. чоловік, то згодом, внаслідок збільшення зареєстрованих у Польщі українських сімей, і виходячи з плану загальнореспубліканських даних, станом на 5 грудня 1944 р., Ворошиловградська область посідала перше місце за кількістю наданих місць для розселення українців із Польщі – 8729 сімей, які нараховували 35766 чоловік. В той же самий час Запорізька область надавала 8283/33198, Миколаївська – 7671/30601, Сталінська – 7293/29045 тощо [2, с.235]. З часом, за зміненими планами, Ворошиловградську область за кількістю надання вільних місць обійшли Запорізька, надавши 11367 одиниць, Херсонська – 9278 місця та інші [13, арк.29].

За планом від 5 грудня 1944 р. станціями призначення прибуття українського населення з Польщі у Ворошиловградській області були: Щетово (план розвантаження 400 господарств), Ровеньки (400), Довжанська (400), Верхня-Дуванка (400), Ворошиловград (828), Бразоль (400), Попасна (700), Лисичанськ (400), Сватове (400), Лантратовка (700), Солідарна (700), Білокуракіне (700), Старобільськ (901), Ново-Айдар (700) і Кондрашовка (700). Попри брак часу на узгодження планів розселення українського населення, певні корективи зі сторони місцевої влади вносилися впродовж реалізації Угоди. Одним із чинників зміни планів розселення була неможливість

компактних поселень переселенців, що і зумовило перегляд першого плану. Наступний план того ж року передбачав наступні станції: Солідарний (360 господарств), Щетово (100), Штеровка (120), Ровеньки (450), Довжанська (180), Верхня-Дуванка (190), Ворошиловград (150), Бразоль (180), Алчевськ (180), Сентяновка (130), Попасна (180), Старобільськ (1296), Лисичанськ (160), Сватове (877), Білокуракіне (784), Лантратовка (450), Новий Айдар (420), Семейкіне (330), Чебатовка (300), Огороднє (330), Кременна (460), Рубіжнє (230), Кантеміровка (432) і Черткове (440) [12, арк.5].

На перше січня 1945 р. на переселення до Ворошиловградської області від українського населення в Польщі не надійшло жодної заяви [14, арк.162]. Станом на 10 березня того ж року з Польщі до Ворошиловградської області зголосилось виїхати 201 сім'я українців. Лише одне господарство до цього ж числа було направлене з Польщі, але не доїхало до місця призначення [15, арк.19–21].

Досить часто бажання закерзонців переїхати в Східну Україну було скоріше бажанням тих чиновників переселенських комісій, що формували ешелони. Коли людей силою приганяли на станцію з оточеного радянськими чи польськими військами села й змушували розписуватись у списках осіб, що погодились на добровільний виїзд, то, само собою зрозуміло, ніхто їх уже не питав, куди вони дійсно хочуть їхати. Тих, які відмовлялись підписувати такі документи, просто тримали на залізничних станціях доти, доки голод, холод чи бандитські грабунки не змушували нещасних підкоритись долі та їхати туди, куди наказують [7, с.103]. Саме в такий спосіб на середину 1945 р. збільшилась кількість "охочих" на виїзд до Ворошиловградщини.

На середину липня 1945 р. кількість бажаючих оселитися у Ворошиловградській області становила 1629 сімей загальною кількістю 7221 людина. До цього ж часу, з Польщі до Ворошиловградщини було відправлено 916 господарств, а загальною прибуло 578 сімей в кількості 2600 душ [14, арк.182–184]. Станом на 15 листопада того ж року українцями в Польщі було подано 1706 заяв на виїзд до Ворошиловградської області. До цього ж часу вже було відправлено 1534 господарства, а доїхало до місця призначення та було розселено лише 1213 сімей загальною кількістю 5434 душі [17, с.574–578].

Загалом за 1944–1945 рр. із Польщі до Ворошиловградської області фактично було направлено 1555 сімей загальною кількістю 6782 людини [2, с.234]. Це зумовлює логічне питання про кількість переселенців, адже заселення Ворошиловградської області українським населенням із Польщі проходило тільки в 1945 р. і на 1 лютого 1946 р. становило 1348 сімей кількістю 6089 людей, із яких: 3035 – працездатні, 2118 – діти до 14 років [5, с.4]. Загальнореспубліканська архівна інформація дає нам інші дані – на 1 січня 1946 р. на виїзд до Ворошиловградської області українським населенням в Польщі було написано 1716 заяв, загальною чисельністю 7508 душ; відправлено було

1544 господарства загальною чисельністю 6816 душ, а прибуло на Ворошиловградщину і було розселено всього 1348 сімей, в яких значилось 6317 душ [16, с.660–664]. Нез'ясованість людських втрат і незлагодженість процесу переселення стала зрозуміла одразу. Тому ще в січні 1945 р. всю переписку з питань розселення українського населення з Польщі на теренах УРСР було засекречено [17, арк.61].

Згідно списків, складених у Польщі, до Ворошиловградської області з квітня по вересень 1945 р. прибуло 23 ешелони, які привезли 6663 особи. Номери ешелонів: 5, 19, 20, 25, 35, 36, 40, 41, 44, 45, 747, 748, 749, 750, 751, 755, 763, 769, 777, 812, 828, 837, 839. Всі ці ешелони прибули з Краківського воєводства з різних районів. З Горлицького повіту переселенці були з сіл: Снитниця, Чарна, Вапенна, Мацина Велика. З Ясловського повіту – з сіл: Дошниця, Скальник, Гальбів, Березова, Фолюш, Воля Циклінська. Явір'я. З Ново-Санчського повіту – з сіл: Мохначка Ниня, Мохначка Вижня, Зубрик, Верхомля Велика. З Ново-Торгського повіту з села Біла Вода, а з Кросновського повіту – з сіл Риннік і Оджихонь. Станціями призначеннями в Ворошиловградській області були: Ворошиловград, Ровеньки, Бразоль, Новий Айдар, Лисичанськ, Старобільськ, Довжанська, Верхня Дуванка [4, с.121–122].

У Ворошиловградській області українські переселенці з Польщі були розселені в 12 районах: Білокуракінському (31 сім'я), Боково-Антрацитівському (4), Краснодонському (159), Лисичанському (128), Ново-Айдарському (316), Ново-Светловському (75), Олександрівському (34), Ровеньківському (224), Старобільському (95), Свердловському (136), Станично-Луганському (20) і Успенському (126) [18, арк.263].

Значна частина переселенців була розселена по колишніх німецьких колоніях, більшість з яких знаходилось у Старобільському, Новоайдарському, Успенському, Боково-Антрацитівському та Краснодонському районах. Таких колоній в області налічувалось понад 50 ("Арбайтергейм", "Бауергейм", "Шмідта", "Карла Лібкнехта", "Ленінфельд", "Рози Люксембург", "Ротар Актобар" та інші). З часом рішенням виконкому облради від 25 січня 1946 р. переселенські громади в німецьких колоніях створили переселенські колгоспи: 4 – в Успенському районі ("Перемога", ім. Чапаєва, ім. Хрушова, ім. Карла Лібкнехта з 587 членами загалом) і по одному колгоспу в Ново-Світлівському, Старобільському і Ново-Айдарському районах [3, с.2].

Крім німецьких колоній українців із Польщі розселили по 2–3 сім'ї у різних селах області. У Новоайдарському районі – в Маловенделеєвці, Царівці, Дмитривці, Новоохтирці, Олексіївці; у Краснодонському – Видно-Софіївці, Білоскелювату, Новоганнівці, Красному, Дяковому; в Успенському – у Георгіївці, Азаровці, Мирному, Успенці, Першозванівці; у Старобільському – в Шульгінці, Титарівці, Криничках, Верхній Покровці; в Боково-Антрацитівському – в Боково-

Платовому, Христофоровці, Красному Колосі, Картушиному, Кам'яному та в інших.

Через деякий час кількість переселенців у районах області почала змінюватися. Внутрішні міграції між колгоспами та між районами, самовільний виїзд більшої частини переселенців за межі області – все це за кілька років змінило кількісні та географічні показники питання українського населення з Польщі на території Ворошиловградської області.

Таким чином, заселення Ворошиловградської області українським населенням із Польщі було сплановане і відповідало польсько-українським міждержавним відносинам, загальнодержавним і регіональним потребам. Хоча це була і незначна кількість населення (1348 сімей українців Закарпаття), але вона закрила відчутну демографічну прогалину в колишніх німецьких колоніях і місцевостях винищеного війною місцевого населення. Розселення більш ніж 6 тис. етнічних українців привнесло в 12 районів регіону значний робітничий, культурний і духовний внесок, який відчутний і сьогодні.

Література

1. **Буцко** О. В. Україна – Польща: миграционные процессы 40-х годов / О. В. Буцко. – К.: Институт истории Украины НАН Украины, 1997. – 149 с.
2. **Сергійчук** В. І. Трагедія українців Польщі / В. І. Сергійчук. – Тернопіль: "Тернопіль", 1997. – 440 с.
3. **Алфьоров** М. Слідами депортації / М. Алфьоров // Донеччина. – 2000. – 2 червня. – С.2–3.
4. **Макарова** А. В. Лемки на Луганщині / А. В. Макарова // Фольклор, література та мистецтво Сходу України в системі етнокультурних вимірів. Збірник наукових праць. Випуск IV. – Луганськ, 2006. – С.119–126.
5. **Рудзевич** В. В. Вони були шоковані. / В. В. Рудзевич // Реальна газета. – 2006. – 21 червня. – С.4.
6. **Угода** між Урядом УРСР і Польським Комітетом Національного Визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР. – К. – 1944. – 28 с.
7. **Кіцак** В. Розселення українців Польщі в УРСР (1944–1947). Переселення їх із південних та східних областей в Західну Україну / В. Кіцак // Молода нація; [гол. ред. О. Проценко]. – К.: Смолоскип, 2000. – С.96–122.
8. **Депортації** українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х рр. / [упоряд.: Ю. Сливка]. – Львів: НАН України, 1998. – 665 с.
9. **Бугай** М. Ф. Депортації населення з України (30–50-і роки) / М. Ф. Бугай // Укр. іст. журн. – жовтень 1990. – С.32–38.
10. **Державний архів** Луганської області (далі – ДАЛО), ф.1779, оп.4, спр.15, арк.324.
11. **Державний архів** Донецької області, ф.2794, оп.1, спр.102, арк.397.
12. **Центральний Державний Архів** Вищих Органів Влади та Управління України (далі – ЦДАВОВУ), ф.4959, оп.1, спр.2, арк.2, арк.158.
13. **ЦДАВОВУ**, ф.4959, оп.1, спр.45, арк.139.
14. **Центральний Державний Архів** Громадських Об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф.1, оп.23, спр.1470, арк.363.
15. **ЦДАГОУ**, ф.1, оп.23,

спр.1468, арк.329. 16. **Польща** та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття: невідомі документи з архівів спецслужб /Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації республіки Польщі, Державний архів Служби безпеки України. – Варшава; Київ: В. в. 2000. – с. 1008. 17. **ДАЛО**, ф.1779, оп.3, спр.31, арк.369. 18. **ЦДАГОУ**, ф.1, оп.23, спр.2606, арк.279.

Байкенич Д.В. Украинские переселенцы из Польши на территории Ворошиловградской области в 1944–1945 гг.: планирование, статистика и география расселения

В статье рассматривается планирование, статистика и география расселения украинских переселенцев из Польши на территории Ворошиловградской области в 1944–1945 гг.

Ключевые слова: планирование, статистика, география расселения, украинские переселенцы.

Байкенич Д. В. Українські переселенці з Польщі на території Ворошиловградської області в 1944–1945 рр.: планування, кількість і географія розселення

В статті розглядається планування, статистика і географія розселення українських переселенців із Польщі на території Ворошиловградської області в 1944–1945 рр.

Ключові слова: планування, статистика, географія розселення, українські переселенці.

Baykienych D. V. Ukrainian migrants from Poland on the territory of Voroshilovgrad region 1944–1945 years: planning, statistics and geography of the settlement

Planning, statistics and geography of the settlement of Ukrainian migrants from Poland on the territory of Voroshilovgrad region 1944 – 1945 years were examined in the article.

Keywords: planning, statistics, geography of the settlement, Ukrainian migrants.